

Український державний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

На правах рукопису

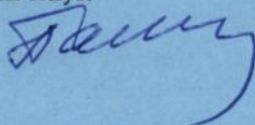
Паламар Лариса Максимівна

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПРИНЦИП
ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ**

спеціальність:

13.00.02 - теорія і методика навчання
української мови

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української філології для неспеціальних факультетів філологічного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Вашуленко Микола Самійлович;
доктор філологічних наук, професор
Жайворонок Віталій Вікторович;
доктор педагогічних наук, професор
Пентилюк Марія Іванівна.

Провідна установа - Тернопільський педагогічний інститут

Захист дисертації відбудеться 10 червня 1997 року о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.33.05. в Українському державному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 252030, м. Київ. вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Автореферат розіслано " 7 " травня 1997 року

Учений секретар спеціалізованої
вченої ради

Г.О.Козачук

Кінець ХХ століття характеризується зародженням формування нових наукових галузей у лінгвістиці, психології, педагогіці, пов'язаних з вивченням особистості, зокрема, мовної особистості - основного творця і носія національної мови, культури, духовності.

Майбутнє України, її соціально-культурний і духовний розвиток багато в чому залежить від рівня її розвитку мовної особистості.

На межі ХХ століття іде переорієнтація з ідеологічно-догматичного типу освіти на культурно-історичний, що вимагає перебудови на всіх рівнях педагогічної діяльності, зокрема, у вищому навчальному закладі.

Знання рідної мови є тим фундаментом, на якому ґрунтується весь навчальний процес з будь-якого фаху, бо міцні знання з української мови сприяють ефективнішому засвоєнню фахових дисциплін. Без пошуків нових методів навчання мови неможливе успішне оволодіння професією.

Вивчення української мови було і залишається одним із головних засобів гуманізації людини, оскільки мова є матеріалом думання і становлення світогляду.

Проблема мовної особистості є комплексною, її вивчають соціологи й філософи, психологи, лінгвісти та педагоги. Вона передбачає розгляд таких питань: а) взаємодія особи з іншими людьми в суспільстві; б) основні фактори, що впливають на формування особистості; в) роль мови у процесі навчання для тих, кому вона є рідною, спорідненою чи іноземною.

Українська мова відіграє важливу роль у житті людини, бо завдяки їй людина не тільки спілкується, а й орієнтується у величезному світі інформації. Мова є важливим фактором соціально-економічного, науково-технічного та загальнокультурного процесу і впливає на становлення й розвиток нації, держави, культури, духовності.

В умовах суверенітету й незалежності українська мова є гарантом державності, духовного багатства й усвідомлюється як найважливіший фактор національної гідності.

Відчуження від рідної мови, бездуховність і денаціоналізація не можуть сприяти розвитку нації, а виродження її означає виродження народу, його загибель.

К.Ушинський зауважував, що рідна мова є найкращим і найавторитетнішим педагогом у дитинстві, коли вперше сприймаються поняття, що асоціюються з навколишнім середовищем; коли ж дитина починає розмовляти чужою мовою, то вона "... ніколи не зрозуміє народу і народ її ніколи не збагне, залишиться некорисною для суспільства і народу, а іноді просто

жальної людиною без Вітчизни, хоча б яку маску патріотизму не зодягала вона потім¹”.

Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу, який становить біля 3/4 від усього населення нашої держави. Уряд України забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, його суверенітету. Разом з тим, населення інших національностей має право на розвиток своєї національної мови, її функціонування у межах території, де проживають ті чи інші нацменшини.

Беручи до уваги, що українська мова є державною для всіх, хто проживає на території України, ми ставимо за мету: виховати у всіх громадян, незалежно від національної приналежності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Україні.

Проблема мовної особистості в наш час - час становлення нової незалежної держави - стає політичною проблемою, бо саме новій особистості творити наше майбутнє, нашу державу. Творити національну культуру, національну політику не можна без знання державної національної мови.

Не випадково вчені-лінгвісти із світовим іменем академіки Ф.О.Фортунатов, О.О.Шахматов та інші вважали обов'язковим вивчення рідної мови, бо: а) мова є одним з наукових предметів; б) вона має загальноосвітнє і виховне значення; в) є складовою частиною всього духовного багатства народу і сприяє культурному зростанню кожної особи.

Особистість - категорія суспільно-історична і вивчається багатьма суспільними науками. Особистість творить себе на всіх етапах розвитку. Вона формується і розвивається, вирішує важливі життєві завдання, соціальнодетерміновані, які поступово ускладнюються. Це пізнавальні, морально-етичні, ціннісно-сміслові, комунікативні, світоглядні. Кожна стадія розвитку ставить перед індивідом новий тип завдань. Ефективні способи їх вирішення закріплюються у формі специфічних психологічних механізмів, психологічних стратегій і тактик у вигляді узагальнених рис особистості.

Кожна особистість на своєму шляху розвитку все активніше включається у соціальні структури суспільства, і тому ускладнюються зв'язки із навколишнім світом.

Мовна особистість не є частково-аспектним корелятом особистості взагалі, якими є правова, економічна чи етична особистість. Мовна особистість - це значно повніше поняття, ніж особистість. Це комплекс

---

¹ Ушинський К.Д. Родное слово / Педагогические сочинения в 6-ти томах, М., т.2, с.116

протиріч між стабільністю й змінністю, стійкістю мотиваційних передумов і здатністю піддаватися зовнішнім впливам і взаємовпливам.

Нами досліджуватиметься поле відносин “студент - викладач - оточуюче середовище” та інші фактори, що впливають на розвиток мовної особистості.

Серед вимог до особистості виділяємо такі: а) інтелектуальні якості; б) моральні якості, особиста симпатія; в) мистецтво спілкуватися з людьми, природний такт.

Велику роль у вихованні мовної особистості відіграє викладач, і від нього багато що залежить.

Цим і зумовлені:

а) необхідність вивчення формування мовної особистості у проекції вивчення української мови на всіх рівнях;

б) вивчення психологічних, соціологічних та культурологічних факторів, що сприяють формуванню мовної особистості;

в) виявлення лінгвістичної основи мовленнєвої діяльності студента;

г) визнання комунікативної природи мовних одиниць і категорій, що стають основними одиницями навчання.

Таким чином, актуальність даного дослідження полягає ще й у приналежності кола питань до гуманізації навчального процесу з мови, що, безперечно, впливає на природу мовної особистості.

В україністиці до цього часу відсутнє системне дослідження даної проблеми.

Тому необхідно проаналізувати надбання вчених з питань формування мовної особистості. Тут до уваги беруться комунікативні вимоги самих мовців, мотивація і розвиток їх потреб, що пов'язані з суспільною необхідністю та індивідуальною зацікавленістю у вивченні мови. Такий принцип означає, що ми у своїй навчальній діяльності можемо відступити від системності в організації вивчення мови. Це означає навчання за моделями, проблемне навчання, функціональний підхід, принцип свідомого засвоєння матеріалу кожним індивідом і, що мова є своєрідним надбанням особистості і відіграє певну роль, бо це: “... универсальное бытие имеет язык каждого индивидуума: язык села, города, области, народа оказывается научной функцией, ибо он складается из фактов языка, входящих в состав тех или иных территориальных или племенных единиц индивидуумов; между тем число этих индивидуумов представляется неопределённым исчерпывающим изучением их языка невозможным”¹.

¹ Платонов К.К. Структура и развитие личности. М., 1986. с. 15.

Наше завдання - дослідити мовну особистість з точки зору мови, її стабільності, її стандартності як частину, вербально-семантичні асоціації для тих, хто починає вивчати українську мову. На продовженому етапі навчання - лінгво-когнітивному - це буде базова, інваріантна частина картини світу, на вищому, мотиваційному, рівні мають особливе значення комунікативні засоби, які можуть задовольнити ці потреби, характерні для специфіки мовної поведінки українця. Ці дані дають інформацію про мету і мотивацію навчання особистості.

Усе, що пов'язує з національним характером і національною специфікою, має один часовий вимір - історичний, що за характером може спиратися лише на історію. Історичне співпадає з інваріантною його частиною і національною.

Мовна особистість не тотожна національному характерові, але ми повинні враховувати спільні риси, цим самим намагаючись науково обґрунтувати дану проблему.

Мовна особистість - феномен національного, і його слід розглядати не лише в системі мови, а й історії, культури і всього життя.

Завдяки мові людина не лише спілкується, а й пізнає світ, обмінюється інформацією. Цей особливий дар природи і дав можливість людині стати особистістю, піднятися над іншими живими істотами.

Кожна особистість має комплекс різносторонніх та різнопланових можливостей, які при оптимальних умовах, значною мірою, можуть одержувати універсальний розвиток. Саме з цією метою визначаються здібності студентів, рівень їхніх потреб та світоглядної орієнтації, яка у студента у значній мірі залежить від життєвого досвіду, рівня його культури, освіти, здобутої у середній школі, та його здібностей, індивідуальних особливостей.

Лише з урахуванням даних об'єктивних факторів можна планомірно формувати мовну особистість.

Комплексний підхід до виховання мовної особистості передбачає і вплив на студента не тільки під час занять, а й у позалекційний час. Не викликає сумніву, що на вирішення цієї важливої проблеми на даному етапі розвитку суспільства негативно впливають відсутність мовного середовища, певних сприятливих умов у кожному регіоні України, місті чи селі, конкретному навчальному закладі.

Наше завдання - перебороти ці негативні моменти, зокрема:

- а) зруйнувати стереотипні погляди на українську мову;
- б) сформувати нове ставлення до неї;
- в) подолати психологію національної обмеженості студентів;

г) врахувати регіональні, соціально-психологічні та етичні особливості студентів.

Комплексне вирішення даної проблеми спонукає до глибокого вивчення мовної особистості студента у лінгводидактичному, лінгвометодичному, психолінгвістичному та інших аспектах.

На достатньо новому й конкретному матеріалі відпрацьовується один з основних методів навчання - комунікативно-функціональний, який є особливою формою розвитку зв'язного мовлення.

Функціонально-комунікативний підхід до вивчення української мови є найефективнішим методом її засвоєння.

Таким чином, проблема формування мовної особистості становить актуальність даного дослідження. Мовна особистість не є частково-аспектним корелятом особистості взагалі, якими є правова, економічна чи етична особистість. Цим і визначається:

а) необхідність вивчення проблеми формування мовної особистості у процесі вивчення української мови на всіх рівнях;

б) вивчення основних психологічних, соціолінгвістичних та культу-рологічних факторів, що сприяють формуванню мовної особистості;

в) виявлення лінгвістичної основи мовленнєвої діяльності студента, оскільки характерною рисою лінгвістики кінця ХХ століття є вивчення мови в дії, в реальному функціонуванні;

г) визнання комунікативної природи мовних одиниць і категорій, що стають основними одиницями навчання української мови;

д) побудова моделей змісту основного лінгвістичного матеріалу, який найповніше забезпечує розвиток мовленнєвої діяльності тих, хто є носієм української мови, спорідненої чи іноземної.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена і відсутністю в Україні системи системного дослідження даної проблеми, зокрема функціонально-комунікативного принципу, що сприяє формуванню мовної особистості, її комунікативної поведінки.

Об'єктом дослідження є процес навчання української мови широкого кола мовців з різним рівнем підготовки, який спрямований на ефективне засвоєння основних граматичних категорій і форм, вміння ними користуватися.

Предметом дослідження є лінгвістична основа та педагогічні методи і способи формування мовної особистості.

Мета дисертаційного дослідження: з'ясувати основи функціонально-комунікативного принципу формування мовної особистості; визначити шляхи розв'язання таких найважливіших питань:

- 1) з'ясувати основні психолінгвістичні, соціолінгвістичні та культурологічні фактори, що активно впливають на формування мовної особистості;
- 2) виділити основні аспекти впливу вищеназваних факторів на людину;
- 3) окреслити специфічні особливості понять "мова" і "мислення", визначити співвідношення між ними;
- 4) визначити лінгвістичну основу мовленнєвої діяльності особистості;
- 5) виділити головні фактори мовленнєвої діяльності;
- 6) проаналізувати роль українських граматики з точки зору єдності наукового і практичного підходу до вивчення української мови, зокрема розвитку мовленнєвої діяльності особистості;
- 7) виділити зміст лінгвістичного матеріалу як основу формування мовної особистості;
- 8) визначити статус основних одиниць навчання: лексичних, синтаксичних, стилістичних, методу їх викладання;
- 9) дослідити основні формуючі елементи мовленнєвої діяльності (усне й писемне мовлення, етапи його формування);
- 10) визначити основні узагальнені способи реалізації лінгвістичного матеріалу у навчальному процесі;
- 11) з'ясувати основні лінгводидактичні принципи навчання української мови студентів, для яких вона є рідною, спорідненою чи іноземною.
- 12) спираючись на теоретичні й практичні досягнення вчених і практиків у справі навчання української мови у школі: О.М.Беляєва, М.Вашуленка, М.І.Пентилюк, М.Я.Плющ, М.Муравицької та ін., з'ясувати суть, функції, структуру й класифікацію основних методів навчання української мови у вищому навчальному закладі; визначити найважливіші ознаки функціонально-комунікативного методу.

Усі ці питання ще не знайшли висвітлення ні в теоретичному, ні в практичному плані, і тому потребують спеціального дослідження.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у :

- 1) визначенні поняття мовної особистості та її ролі у суспільному житті країни;
- 2) дослідженні й обґрунтуванні теоретичних та практичних основ формування мовної особистості в українському мовознавстві;

3) дослідженні та узагальненні функціонально-комунікативного принципу формування мовної особистості;

4) виявленні основних факторів, що впливають на становлення мовної особистості, надання їм належної характеристики;

5) дослідженні лінгвістичної основи навчального матеріалу, яка є основою розвитку мовленнєвої діяльності, розгляді засобів мовної діяльності: мови, її системи рівнів, лінгвістичних одиниць різних рівнів, їх презентацію;

6) виділенні основного змісту граматичного матеріалу для студентів різного контингенту на функціонально-комунікативній основі;

7) визначенні специфіки навчання української мови як рідної, спорідненої чи іноземної.

Матеріалом дослідження є :

1. Теоретичні засади О.Потебні, О.Шахматова, В.Виноградова, О.Бондарка, І.Вихованця, В.Русанівського, Н.О.Слюсарєвої, М.О.Шелякіна, М.Жинкіна, Л.Виготського та ін;

з питань функціонального синтаксису - дослідження П.Адамця, Г.Золотої, І.Р.Вихованця;

з питань методики - О.М.Беляєва, М.Вашуленка, В.Русанівського, М.І.Пентилюк, М.Муравицької, та ін.

2. Підручники й посібники з української мови для вищих навчальних закладів.

Навчальні матеріали, словники та довідники з української мови для студентів різного рівня підготовки, фаху.

3. Аналізу піддано теоретичні засади з питань психолінгвістики, що стосуються питань формування мовної особистості.

Методи дослідження.

У дисертації використано описовий метод, спрямований на вивчення теоретичної спадщини з питань лінгвістики та методики, зокрема навчання зв'язному мовленню (М.Вашуленко, О.М.Беляєв, М.І.Пентилюк та ін.).

Навчання української мови у вищому навчальному закладі вимагає звернення до різних методів і прийомів, зокрема, інтенсивного, аудіовізуального.

Основним методом нашого дослідження є функціонально-комунікативний, який викликаний новими вимогами часу у вивченні ментальності людини.

Цей метод обумовлений розвитком гуманітарного пізнання, який вимагає нового підходу до самого навчального матеріалу з мови, його презентації і засвоєння.

Вирішення поставлених питань здійснюється :

- шляхом аналізу лінгвістичної, педагогічної, психологічної літератури з теми дисертації;
- узагальнення досвіду викладачів вузів;
- узагальнення власного досвіду.

Результатом застосування функціонально-комунікативного методу є підвищення ефективності засвоєння виділеного навчального матеріалу студентами різного рівня підготовки.

Теоретичну основу дослідження складають дані лінгвістики про мову як систему взаємопов'язаних між собою фонетичних, лексичних і граматичних засобів; вчення про сполучуваність мовних одиниць, їх функціонування (В.Виноградов, М.І.Жинкін, В.Русанівський, М.Кочерган, Т.Солган та ін.), теорія мовленнєвої діяльності про механізми уяви, мовлення, взаємодію уяви, мовлення і пам'яті ; структуру мовленнєвої і пізнавальної діяльності (Л.Виготський, М.Жинкін, О.Леонтьєв, М.Соколов та ін).

Отже, теоретична значимість дисертаційного дослідження визначається тим, що вперше розглядається проблема мовної особистості, основні методи і принципи її формування; визначається лінгвістичний матеріал як теоретична основа формування мовної особистості, що значною мірою свідчить про приналежність даного дослідження до вирішення сучасних проблем лінгвістики і методики навчання української мови у вищому навчальному закладі на неспеціальних факультетах.

Серед вищеназваних проблем основними є:

1. Мовна особистість - категорія суспільно-історична, соціально-психологічна й лінгвістична. Національний характер особистості тісно пов'язаний з національним ідеалом і національною культурою.
2. На формування мовної особистості активно впливають психологічні, соціологічні та культурологічні фактори.

3. Теоретичною основою формування мовної особистості є лінгвістичний матеріал, який добирається відповідно до рівня знань студентів та їх потреб.
4. Використовуючи сучасні методи навчання мови, на перше місце ставимо функціонально-комунікативний, який зосереджує увагу мовця на функціональній суті граматики.
5. З метою ефективного засвоєння граматичного матеріалу виділені функціонально-семантичні поля, основні одиниці мовлення (лексика, словосполучення, речення і текст як комунікативна одиниця).
6. Чотири групи комунікативних умінь (інформаційно-змістові, структурно-композиційні, граматики-стилістичні, редагування), що є основними в навчальному процесі і знаходять втілення у різних формах навчання української мови.
7. Узагальненими способами реалізації лінгвістичного матеріалу є осмислення задуму висловленої думки, передача її, знайомство зі структурою тексту, добір граматичних чи стилістичних мовних засобів.

Наші гіпотези підтверджують ідею системного підходу до розгляду мовних явищ у процесі вивчення рідної мови (К.Ушинський), теорії про механізми мови (М.І.Жинкін), положення лінгвістики про те, що система мови у процесі комунікації реалізується не в ізольованому реченні, а в текстах різного типу поетапного формування розумових дій (П.Я.Гальперін).

Практичне значення роботи. Результат дослідження протягом більше десяти років використовується автором у вузівських курсах “Українська мова” (практичний курс), “Лексика”, “Стилістика”, “Українська мова” (ділове мовлення) та ін., спецкурсах з комунікативної лінгвістики.

Деякі положення дисертації можуть бути використані в курсах із сучасної української мови для нефілологів, порівняльного вивчення української мови, споріднених чи неспоріднених мов, при написанні посібників та підручників з української мови для школи, вищих навчальних закладів, укладання словників, для нефілологічних спеціальностей.

Деякі результати дослідження (принципи добору, узагальнення та презентація граматичного матеріалу можуть бути використані для концептуального опису граматичної будови окремих мов, у викладанні української мови як рідної, спорідненої та іноземної для студентів і викладачів.

Апробація роботи проводилась з 1986 по 1996 р. на всіх факультетах Київського університету імені Тараса Шевченка, у Міжнародній літній школі, Міжнародному Соломоновому університеті, Міжнародному університеті лінгвістики і права та інших вищих навчальних закладах України.

Основні положення дисертаційного дослідження висвітлювались у доповідях та повідомленнях на міжнародних конференціях Словаччина (1994), Ялта (1994), Київ (1990), (1992), (1993), Івано-Франківськ (1990), Баку (1996). Міжвузівських регіональних, наукових, науково-методичних конференціях і нарадах (Києві (1991), Харкові(1992), Одесі (1993), Чернівцях (1993), Тернополі (1992), Рівному (1993), Вінниці (1994).

У 1993-1995 рр. були проведені дві міжвузівські науково-методичні конференції, на яких автор виступила з основними положеннями даної теми.

1. “Вивчення та методика викладання української мови у вузах”, Київ, 1993.

2. “Проблеми та перспективи викладання української філології у вищих навчальних закладах”, Київ, 1996, що відбулися на базі кафедри української філології для неспеціальних факультетів Київського університету імені Тараса Шевченка.

Основні висновки дослідження відбиті у 107 публікаціях (до 76 друківаних аркушів) з питань викладання української мови студентам різного рівня знань, серед них 10 підручників, 2 словники, монографія “Лінгводидактичні основи формування україномовної особистості”, Київ, 1997 р. (9 друківаних аркушів).

Результати дисертації обговорювались на спільному засіданні мовознавчих кафедр філологічного факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Положення, які виносяться на захист.

1. Мовна особистість - це унікальне явище в сучасній лінгвістиці і методиці, яке вміщує: а) інтелектуальні якості, б) моральні якості, в) мистецтво спілкування з іншими людьми, г) природні здібності до вивчення мови та ін.

2. Основними факторами, що впливають на формування мовної особистості, є: психологічні, соціальні й культурологічні.
3. Найважливішим принципом формування мовної особистості є функціонально-комунікативний, який є новою, вищою сходинкою методичного підходу до вивчення мови взагалі і розглядається під кутом зору комунікативної діяльності.
4. Теоретичною основою розвитку мовленнєвої діяльності особистості є лінгвістичний матеріал, суть і зміст якого залежить від рівня розвитку мови і його потреб.
5. Основою розвитку мовленнєвих навичок є знання норм літературної мови, а суть мовлення - уміле використання їх у практиці (вільне спілкування в усній і писемній формі).
6. Основними принципами в роботі з питань розвитку мовлення є: єдність розвитку мовлення і мислення, зв'язок усного і писемного мовлення.
7. Аналіз граматик від 1585 р. до наших днів свідчить про високий рівень філологічної науки в Україні і прагнення численних авторів до виховання мовної особистості.
8. Визначальним у процесі навчання української мови є зміст. З метою його опису ставимо завдання : а) відібрати й описати лінгвістичний матеріал для активної комунікації;
б) виробити основні принципи комунікативного навчання студентів різного фаху ;
в) узгодити комунікативність із системністю.
Отже, основою формування мовної особистості є зміст всього лінгводидактичного матеріалу, нове осмислення якого полягає у визначенні його функціональної ролі в суспільстві.
9. Найтипівішими комунікативними одиницями мовлення є лексичні одиниці, словосполучення, речення та тексти як одиниці мовлення.

10. Формуючими елементами мовленнєвої діяльності є усне й писемне мовлення у різних формах та функціях.

11. Узагальненими способами реалізації лінгвістичного матеріалу є :

- а) осмислення задуму висловленої інформації ;
- б) осмислення і передача основної думки теми лекцій чи повідомлень;
- в) знайомство зі структурою тексту, на основі якого складається новий;
- г) вміння добирати відповідні граматичні чи стилістичні мовні засоби.

12. Формуванню й розвитку мислення студентів, їхніх мовленнєвих навичок сприяє мовне середовище, конкретна тема, задум, ідея, тематичні мовленнєві ситуації, контроль.

13. Суть, функції, структура й класифікації основних методів навчання української мови, серед яких особливе місце належить функціонально-комунікативному, інтенсивному.

Під комунікативністю розуміємо специфічну форму взаємодії людини з іншими у процесі спілкування.

Функціонально-комунікативний метод навчання є тим основним методом, що допомагає засвоїти мову як засіб спілкування на основі практичного застосування мовного матеріалу, розширення й поглиблення пізнавальних здібностей студентів.

Серед сучасних методів навчання особлива перевага надається порівняльному, зіставному, проблемному, перекладному та ін.

14. Опис принципу лінгвістичного добору граматичного матеріалу для тих носіїв мови, яким українська мова - споріднена чи іноземна, специфіка методики викладання для кожного контингенту.

На основі дослідження підкреслюємо:

- зміст і методика презентації граматичного матеріалу повинні бути різними, в залежності від контингенту студентів;
- чітко виділені етапи навчання (вимоги до кожного аспекту на певному етапі);
- підібрані комунікативні вправи, мета яких - виробити мовні автоматизми.

СТРУКТУРА І ЗМІСТ РОБОТИ

Матеріал дослідження, його мета і завдання визначили структуру дисертації, обсяг якої ___ сторінок. Вона складається зі вступу, трьох розділів, кожен розділ завершують короткі висновки, загальних висновків та списку використаної літератури. У тексті дисертації наявні таблиці.

У вступі обґрунтовується вибір теми, визначається її актуальність, формулюється мета і завдання дослідження, його наукова новизна, теоретичне і практичне значення функціонально-комунікативного принципу формування особистості. Обґрунтовуються положення, які виносяться на захист.

Перший розділ “Психологічні, соціолінгвістичні та культурологічні основи виховання мовної особистості” в основному присвячений питанню про взаємозв'язок мови і мислення. Спираючись на теоретичні розвідки М.Ломоносова, О.Потебні, Г.Штейнтала, В.Вундта та інших, приходимо до висновку, що без психологічного аналізу немислиме розкриття мовлення людини і самої мови, яку вона вивчає.

Психологічною платформою дослідження проблеми формування мовної особистості є праці Л.С.Виготського, зокрема основні положення теорії діяльності, а саме його положення про психологічний розвиток, який має місце там, де є новий для суб'єкта предмет освоєння. Цей розвиток проходить як особливий взаємовплив чи взаємодія вищої і нижчої форми діяльності людини, що впливає на інтелектуальний розвиток і мову тих, що вчаться. Особливе місце відводиться працям Л.С.Виготського, П.Я.Гальперіна, О.М.Леонтьєва, О.В.Запорожця, Д.Б.Єльконіна, В.В.Давидова та інших, що зробили чималий внесок у розробку питання сучасної психології, зокрема психологічну діяльність людини, адекватну спілкуванню.

Окремим аспектам комплексного вивчення різних сторін мови присвячені праці психолого-педагогічного спрямування: Н.К.Нікітіної, Н.Н.Лук'янчикова, М.Вашуленка, які розглядають ці питання у плані використання їх для школярів молодших класів.

Разом з тим, ще мало розроблене і вивчене питання про вплив процесу навчання на особистість, її характер. Не вирішеною залишається і проблема впливу комунікативної діяльності людини на її загальний розвиток. Наше завдання: максимально розкрити універсальний комплекс дій людини, що формується під впливом багатьох факторів психологічного характеру.

Отже, без психологічного аналізу неможливе розкриття мовленнєвого процесу особистості. Психологічні особливості людини стають гарантом узагальнення здобутих знань, їх систематизації, абстрагування. Показни-

ком розвитку мовної особистості є вдаль використання мовних знань у процесі комунікативних дій.

Особлива увага звернена на проблеми взаємовідношення мислення і мовлення, оскільки мовлення, будучи засобом спілкування і взаєморозуміння, у той же час є засобом мислення, що і визначає внутрішній, генетичний взаємозв'язок мови і мислення, тотожність мислення і мовлення (А.М.Соколов, Л.С.Виготський).

Виходячи з того, що предметом мовлення є висловлена власна думка, формування і здійснення якої реалізується через мову, її систему, обдумування, зв'язок елементів у вислові і співвідношення їх із ситуаціями, функціонування складає основу організації мовленнєвої діяльності особистості.

Психологічні особливості людини стають гарантом узагальнення здобутих знань, їх систематизації, абстрагування. Показником розвитку мовної особистості є вдаль використання мовних знань у процесі комунікативних дій.

Всьому цьому сприяє система лінгвістичних вправ на заняттях української мови. Це, в основному, вправи на пізнання мовних явищ, їх властивостей та способів функціонування.

З психологічної точки зору можна пояснити той факт, що просування вперед у інтелектуальному розвитку впливає на розумовий інтелект і на мовний зокрема.

Спіраючись на досягнення психології, ми прагнули відшукати методику навчання мови, яка б сприяла ефективному засвоєнню даного предмета. Отже, в розвитку мовної особистості особливе значення має єдність мови і мислення. У мові відбувається розумова діяльність людини і це відображається на її світовідчутті, світосприйманні та світоуяві.

Психологія є тією наукою, яка й сприяє вихованню нової високоосвіченої особистості. Саме в цій науці посилена увага до методологічних, теоретичних, експериментальних та прикладних проблем. Причина в тому, що особливу увагу вчених завойовує спілкування, без якого не можна уявити загальної теорії психіки людини і її розвитку.

Дослідження цього складного процесу дозволяє виявити його специфічний механізм зовнішніх дій. Це явище описується багатьма психологами.

Його необхідність визначається тим, що центральним змістом розвитку дитини є привласнення нею досягнень історичного розвитку людства і його думки, пізнання.

Коли мова йде про розвиток особистості через навчання, виділяють два вікових періоди:

- 1) дошкільний вік;
- 2) підлітковий та юнацький.

Кожен з цих періодів має свої особливості.

Нам цікавий другий період, оскільки саме в цей період студентство починає формуватися, іде активна праця над собою, це період формування свідомості, ідеалів, період розвитку самосвідомості.

Оволодіння знаннями, поняттями, узагальненнями вимагає сформованості адекватних розумових операцій, які може й повинен планувати викладач на заняттях з української мови. Лише під керівництвом досвідчених викладачів можуть формуватися внутрішні інтелектуальні операції.

Психологія є тією наукою, яка й сприятиме вихованню нової, високоосвіченої особистості. Не випадково, саме в психології посилена увага до методологічних, теоретичних, експериментальних та прикладних проблем. Причина у тому, що особливу увагу вчених завойовує спілкування, без якого не можна створити загальну теорію психіки людини і розвитку її як особистості.

Проблема особистості у психології - одна з найскладніших, і її розглядають у багатьох аспектах. Зупинимося на двох. По-перше, досліджуємо психологічні процеси, стани під час занять. По-друге, нас цікавить ефективність тих чи інших заходів щодо поліпшення навчальної діяльності. Саме з цим і пов'язані принципи індивідуального підходу до життєдіяльності особистості. Індивідуально-психічна сфера діяльності визначається сукупністю психічних дій (перцептивні, мнемічні, мислетворчі), в основі яких лежить взаємодія психологічних процесів. Основна функція цієї сфери діяльності - орієнтовно-дослідницька, плануюча й корегуюча.

Ця діяльність людини може бути визначена як сукупність вищих, специфічних форм психічної діяльності.

Специфіка людської діяльності у всіх її проявах обумовлена соціально-психологічними та історичними законами розвитку, тим самим реалізується специфічними людськими формами відображення дійсності - вербальним мисленням, мовою.

Одним із складових завдань даної проблеми є виховання мотивації вивчення мови. Сюди входить, перш за все, формування навичок активного сприйняття граматичного й лексичного матеріалу не як основу знань, а як засіб засвоєння спеціальних дисциплін, спілкування, розуміння наукових лекцій з фаху.

При високій мотивації завжди маємо позитивні результати навчання. Не випадково мотивацію навчання вважають одним із засобів інтенсифікації навчального процесу.

Особистість може сама бути предметом дослідження у психології. Суть її в тому, що людина - продукт суспільного буття.

У психології розглядаємо особистість під кутом впливу на неї "соціального контексту". Для індивіда суспільство не лише середовище, він член суспільства і тісно пов'язаний з суспільними відносинами у спілкуванні та діяльності.

Протягом десятиліть вчені намагалися створити програми з мови з урахуванням психологічних особливостей. Так, у російській літературі зустрічаємо праці вчених: А.К.Маркової, В.В.Репкіна, Г.Г. Граника та ін.

Основна частина їх досліджень присвячена теорії навчальної діяльності учня, його сприймання матеріалу й засвоєння.

Г.Г.Граник досліджував психологічну модель формування пунктуаційних навичок, що є важливим аспектом роботи під час вироблення навичок усного мовлення.

В українській педагогіці слід визначити праці О.Бєляєва, М.Вашуленка, які присвячені психологічним основам формування мовної особистості дитини, зокрема шкільного віку. Дані дослідження є цінними для нас, оскільки основи сприймання і засвоєння нової інформації закладаються в ранньому віці.

Нас хвилювало питання, як можна:

- а) викликати пізнавальний інтерес;
- б) організувати процес навчання, щоб усвідомити не лише сам предмет - українську мову, а й спосіб дії, тобто комунікативної діяльності.

Малодослідженою сторінкою залишається аспект: мова як засіб пізнання і творчості людини, бо саме мова сприяє розумінню навколишнього оточення, його зображення.

За допомогою слова формуються та виражаються всі дії, світогляд, відносини між людьми, до предметів та явищ зовнішнього світу.

Свідомість й самоусвідомлення є другим за значенням фактором, що стимулює індивідуальну й суспільну свідомість людини.

Проблема функціонування української мови тісно пов'язана з психологічними, соціальними та культурологічними факторами, тому формування мовної особистості залежить і від соціальних змін у суспільстві. Мова є головним знаряддям соціологізації - перетворення істоти в члена суспільства.

Один із важливих факторів, що сприяє швидкому оволодінню мовою, є навколишнє середовище, яке спонукає до колективного спілкування.

Коли йде мова про соціальне середовище, у якому живе людина, ми вкладаємо у це поняття інший зміст, ніж у біології.

Найближчим соціальним середовищем є та суспільна група, до якої належить людина і де вона спілкується. Отже, існує зв'язок у розвитку лінгвістичних та суспільно-політичних явищ.

Духовний світ особистості, що сформувався під впливом об'єктивних процесів життєдіяльності, виступає активною силою у її перетворюючій діяльності, в ході якої змінюється не тільки оточуюче середовище, а й сама особистість. І тут невід'ємним компонентом є мова, яку людина взяла від батьків, членів сім'ї, потім у дитячій установі (яслах, дитячому садку), школі, навчальних закладах різного типу, через науку, літературу, пресу, радіо, телебачення, політику, мистецтво і тому подібне.

Кожна людина і ціла нація не може ні формуватися, ні існувати без мови, без духовності, бо саме мова забезпечує єдність, функціонування і розвиток народу в "просторовому, часовому й інших вимірах"¹. І тут постає питання про соціологічні й соціолінгвістичні основи виховання мовної особистості, бо розвиток людини не може відбуватися поза суспільством, всі зміни в ньому позначаються на духовному розвитку кожного індивіда.

І тому всі політичні, економічні й соціальні зміни в Україні мають величезне значення для розвитку мовної особистості. А це пояснюється тим, що мова - запорука існування самого народу. Знищення мови - означає знищення народу, його гідності, права на існування. Відомий швейцарський вчений лінгвіст Фердинанд де Сосюр аргументовано доводив, що мови не народжуються й не помирають, вони не мають дитинства, юності, зрілості, старості. Мова може зникнути, померти, тільки внаслідок насильницької смерті, тільки тоді, коли знищують народ, носія цієї мови².

Мовна система явище динамічне, бо всі мовні явища підпорядковані конкретним законам діалектичного розвитку суспільства.

Усе це викликало значні порушення у системі держбудівництва:

- а) у галузі освіти, починаючи від нижчих до вищих навчальних та виховних закладів;
- б) реорганізація й перебудова ряду державних та громадських організацій, культурних та релігійних центрів;
- в) утворення нових організацій, об'єднань та підприємств міжнародного співробітництва;

¹ Іванишин В., Радевич-Вишневецький Я. Мова і нація. Дрогобич, 1990. С. 4.

² Де Сосюр Фердинанд. Труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1977. С. 695.

г) поява економічних та торгово-комерційних підприємств.

Пріоритетною ланкою у всіх змінах життя в Україні є освіта, бо вона стала національним ресурсом, якому належить вплинути на загальний суспільно-політичний, економічний та соціально-культурний розвиток суспільства. Це зумовлене тим, що на кожному етапі навчання кожен отримує відповідну мовну освіту, яка відповідає рівню розвитку держави на цьому етапі, розвитку даної мовознавчої науки, можливостям і бажанням мовця та багато інших об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Майбутнє України, її соціально-культурний і духовний розвиток мовної особистості на межі двадцятого століття багато в чому залежить від рівня її розвитку освіти. А рівень освіти - це світовий рівень країни.

На межі двох тисячоліть наука набирає чіткого гуманістичного спрямування; йде переорієнтація з ідеологічно-догматичного типу освіти на культурно-історичний, що вимагає перебудови на всіх рівнях освітницької діяльності.

Мовні неологізми, що виникають під впливом соціальних змін, приходять нерівномірно у різні соціальні групи. Одні групи консервативні і не використовують у своїй мовній діяльності все нове, часто змішуючи професійні особливості з діалектними й літературними.

Доводиться звертати увагу на особливості мови окремих спеціальних груп мовців: інтелігенції, робітників, селян, студентів, учнів та інших.

Під впливом зростання різного типу підприємств, приватних організацій з'явилось багато скорочень: *радіотелебачення, ВАК, Інкобанк* та інших. Помітне збільшення частотного використання іншомовних слів: *блюмінг, круїз, фірма, симптом, дефіцит* та інших, хоч останнім часом пропонують замінити ці слова українськими відповідниками: *корнер - кутовий удар, бульдозер - трактор, що рие землю та ін.* А скільки критики, суб'єктивних та об'єктивних оцінок зазнав український правопис? Від перших правописів до останнього йде постійна дискусія про певні орфографічні норми: правила правопису іншомовних слів, вживання великої літери, спрощення та подвоєння приголосних. Певні правописні зміни сприймалися й сприймаються не із захопленням і побажанням, що негативно впливає на формування мовної особистості.

О.М.Пешковський вказував на соціальну природу мови, закономірність її розвитку, бо він розглядав розвиток мови, її граматичну будову у відносній самостійності, суспільно обумовлений.

Мова, на думку О.Пешковського, завжди виступає як система, що склалася за допомогою всіх попередніх подій. Саме в мові зберігається зв'язок між поколіннями.

Мова - це не тільки вид людської діяльності, а й компонент людської життєдіяльності.

Це: а) мовна поведінка, яка знаходиться під впливом багаточисленних і різноманітних факторів; б) як різновид соціальної діяльності людини.

Соціологія мовленнєвої діяльності вже стала предметом цієї діяльності, бо саме вона досліджує розгортання мовленнєвих дій.

Для опису соціальних характеристик особистості в теорії діяльності ще немає розробленої системи понять, хоч соціальність, як атрибут особи в теорії діяльності фігурує як основна характеристика.

У теорії комунікації більш продуктивним є поняття соціально-диференційованої особистості, тобто поняття пов'язане із всім суспільним діянням, соціальною групою.

У зв'язку з тим, що теорія мовної комунікації розглядає соціальні аспекти мовної діяльності особи, то ми не можемо не враховувати соціальних умов.

Соціальне середовище може регулювати мовну діяльність і етичні правила.

Індивід, володіючи вищими психологічними функціями, в тому числі й мовою, звертає на себе увагу суспільства, яке формує його культуру взагалі.

Мовна діяльність у соціальній системі в онтологічному плані - це встановлення зв'язку між стилістичними елементами системи - особистостями, зв'язок, що здійснюється шляхом обміну інформацією. Ось чому мовна діяльність завжди включена у структуру відношень соціальної системи, бо вже саме буття людини є суспільною діяльністю: це одна з вихідних методологічних ознак теорії комунікативної діяльності.

Соціальний підхід до вивчення мови передбачає чітке розмежування внутрішніх, власне мовних закономірностей, за якими відбувається функціонування і розвиток мови, і соціальних.

Перші впливають на якісну сутність мови та змін, що в ній відбуваються.

Другі ж впливають на якісну сутність мови. Це і процеси взаємодії і взаємозитку різних мовних підсистем (літературна мова, територіальні і соціальні діалекти, просторіччя, професійні жаргони) на мовну особистість.

Тут буде враховуватись соціальний аспект володіння українською мовою, соціальні оцінки факторів мови й пов'язані з ними різноманітні ознаки у різних людей: соціолінгвістичні аспекти національної української мови.

Усі ці різноманітні проблеми можуть бути зведені до двох основних: 1) як впливають соціальні фактори на використання мовних засобів у суспільстві; 2) вивчити те, як впливають соціальні фактори на структуру мови: наявність мовних засобів, їх внутрішня будова і взаємовідношення між ними.

Враховуючи соціальність основи формування мовної особистості, розглядаємо найважливіші аспекти цього складного явища: зв'язок мовної особистості і соціальної системи, мовної системи з конкретними законами діалектичного розвитку суспільства, мови й освіти в Україні.

Мовна діяльність у соціальній системі - це встановлення зв'язку між особистостями, що здійснюється шляхом обміну інформацією. Ось чому мовна діяльність завжди включена у структуру відношень соціальної системи, бо вже саме буття людини є соціальною діяльністю: це один з вихідних методологічних принципів теорії комунікативної діяльності.

Всі проблеми можна звести до двох основних:

- 1) як впливають соціальні фактори на використання мовних засобів, на структуру мови взагалі;
- 2) як впливають ці ж фактори на формування мовної особистості.

Отже, мова є суспільним явищем, бо існує не сама по собі, а в суспільстві і є його похідним явищем. Мова є невід'ємною ознакою таких спільнот як: рід, плем'я, народність, нація. Найважливіші для кожної особистості проблеми свободи, незалежності, суверенітету не можуть бути успішно вирішеними без мови, інтересів самої нації.

Соціально-культурний і духовний розвиток мовної особистості на межі ХХ століття багато в чому буде залежати від рівня розвитку освіти, культури та науки в Україні.

Культурологічний аспект є постійним генератором гуманістичних ідей, духовності, нового світобачення та світосприймання.

Рівень мовної освіти завжди є визначальним у характеристиці соціально-культурного рівня народу і кожної особистості зокрема.

Відродження і розвиток національної духовності немислими без мови, яка в наш час потребує глибокого вивчення широкими колами мовців. Постає питання про нові методи вивчення української мови на основі невмирущих скарбів національної культури. Саме цим і зумовлена актуалізація етнокультурного аспекту на всіх етапах вивчення і виховання мовної особистості в Україні.

Кожний етнос наділений власним неповторним світовідчуттям і світорозумінням, втіленим у мові. Це пояснюється тим, що мова - феноменальне явище, яке є не лише витвором історії народу, а й її чинником, не

лише об'єктом, а й суб'єктом історії. Завдяки мові, її багатству можна побачити багатство історії народу.

Мова - ідеологічний чинник культури, що виявляється у нормативності, адекватності, естетичності, поліфункціональності мовлення.

Однією з центральних проблем філософії мови Гумбольдта є широко відома теза про тісний зв'язок народного світогляду та мови народу. В одній із своїх праць він писав: "Мова народу - це його дух, а дух народу - це його мова, бо через мову пізнаємо світ, його особливості"³.

Оскільки людина - творець культури, то мова стає засобом її вираження. Чим вищий рівень культури людини, тим вищий рівень її мовної підготовки. Отже, культурологічні основи відіграють важливу роль у формуванні і вихованні людини як особистості взагалі і мовної зокрема.

Форми культури є формами людського духу. Культура - це не надбудова, це спосіб буття, буття людини у культурі, і чим ширша культура, тим ширше світосприймання.

Тому вагомим фактором, що сприяє інтенсифікації навчального процесу з мови, який позитивно впливає на хід навчання в україномовному й російськомовному оточенні, є культурологія. Цей аспект стає невід'ємним компонентом усіх україномовних курсів не лише для студентів філологічних факультетів, а й інших нефілологічних спеціальностей.

Заняття з рідної мови несуть не лише ідеї гуманізму в навчальний процес, а й великий виховний потенціал, чого так бракує сьогодні нашому молодому поколінню. За допомогою інтегрованих народознавчих матеріалів намагаємось прищепити любов до рідного слова, землі, народу, його ідей.

Українське слово має магічне значення і силу, воно будить думку до пізнання невмирущої духовної культури. Тому наше завдання: формувати раціональні прийоми навчання, узагальнювати способи пізнання дійсності і мовленнєвої діяльності студентів.

Вища школа - своєрідна індустрія знань, інтелектуальна скарбниця суспільства. Саме вона повинна зіграти певну роль у подоланні подібного дефіциту шляхом поновлення підходів до всіх сфер духовного виробництва, а також переосмислення загальнокультурного змісту освіти та виховання майбутніх фахівців.

Важливим аспектом культурологічного виховання є гуманізація навчальних матеріалів і всього навчального процесу.

---

³ Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода: Цит. По Истории языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. - Ч. I. - М., 1969. - С. 97.

Ще з епохи середньовіччя гуманісти висловлювали думки про силу знань для кожного і тому закликали збагачувати їх, бо знання, на їх думку, “одна з характерних рис гуманістів”⁴. І з цією метою гуманісти зверталися до античної культури: Платона, Арістотеля, Плутарха, Лукіана, перекладали Архімеда, Герона, знайомились із вченням Лукреція. Не лишались поза їх увагою і пам’ятники архітектури, мистецтва.

Але вироблені цивілізацією норми гуманізму ніяк не можуть бути викресленими й відкинутими, тому й передбачається переосмислення здобутих цінностей. Ось чому багато понять моралі, гуманних стосунків у суспільстві повинні бути введені у нові соціально-культурні контексти, які прийдуть до студентів з нашою допомогою при виконанні певних завдань, читанні текстів.

З метою ефективного здійснення гуманізації навчального процесу підготовлена система посібників, навчальних матеріалів: підручників, спецкурсів, в яких закладені основні принципи гуманізму, що формують свідомість студентів, правильне розуміння ними ролі людини в суспільному житті. Слово гуманізм від латинського *humanus* - людський, означає сукупність поглядів, що визначають високе суспільне покликання людини, її турботи про добробут, гідність, всебічний розвиток⁵. Саме такі завдання ставимо й ми перед своїми студентами, виховуючи в них справжню мовну особистість.

Проблема гуманізму - складна, і ми прагнемо розглядати її в комплексі науково-методичних та виховних завдань.

На кожному занятті добираємо матеріали, що несуть важливу інформацію в морально-етичному плані, бо принципи загальної дидактики передбачають реалізацію в навчальному процесі, і міжпредметні зв’язки у широкому розумінні цього слова, зв’язки з циклом гуманітарних дисциплін, з літературними джерелами різного жанру.

Етнокulturологічний аспект у вивченні української мови стає необхідним, бо він знайомить нашого студента з тим цінним творінням, у яке народ вклав свою душу й серце, вміння, свої смаки й сподівання, мрії про майбутнє України і всього світу. А це дає можливість не лише познайомитись з особливостями національної мови, а й ширше - культури, історії.

Вдячним матеріалом стає багатожанрова народна пісенна творчість, яка розвивалася в Україні ще задовго до прийняття християнства в Київській Русі. І величезна кількість пісень, що дійшли до нас, стають корисним і

⁴ М.Ф.Овсянников. Історія естетичної думки. К.: Вища школа, 1984. С. 60.

⁵ Там же.

цікавим матеріалом, що спонукає до вивчення української мови, викликає бажання швидшого й глибшого оволодіння нею.

Оскільки мова є джерелом духовного збагачення, навчальні матеріали включають кращі зразки історичних пам'яток, художніх творів, що увійшли до золотого фонду світової культури, історії, живопису, театру, народного мистецтва та ін.

Практика викладання української мови свідчить, що гуманізація освіти може змінити її філософію і психологію і, таким чином, спрямувати особистість не лише до суми певних знань з мови, досвіду минулого, а й спонукати до всестороннього розвитку і вияву розумових здібностей і якостей людини як творця нової суверенної України.

У другому розділі "Лінгвістична основа й структурування мовленнєвої діяльності особистості" досліджуються теоретичні положення про мовленнєву діяльність. Спираючись на дослідження В.Гумбольдта, Л.В.Щерби, Т. Штейнталя, О.Єсперсена, Л.Вайсгербера, О.Леонтьєва та інших розглядаємо мовлення як важливий аспект лінгвістики, необхідний складник формування особистості.

Ось чому деякі лінгвісти вважають мовлення реалізацією ідей лінгвістичної теорії.

Розрізняємо два етапи у розвитку мовлення:

а) розвиток навичок мовлення на час вивчення теоретичних основ про мову;

б) розвиток мовлення на спеціальних заняттях з мови.

Зміст роботи з розвитку мовлення реалізується у трьох напрямках:

1) збагачення словникового запасу;

2) засвоєння норм літературної мови;

3) формування вмінь та навичок зв'язного мовлення.

Мова і мовлення - невід'ємні компоненти спілкування і його дослідження.

Теоретичною основою розвитку мовленнєвих явищ є знання літературної мови, а суть розвитку мовлення - уміле використання їх (норм літературної мови) на практиці¹.

З метою ефективного засвоєння граматичного матеріалу пропонуються такі вимоги :

1. Навчання на основі повної й узагальненої системи орієнтирів.

2. Організації поетапного засвоєння системи орієнтирів і відповідних дій.

¹ Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови. К., Рад. Школа, 1984, с.4.

На відміну від традиційної методики, де зміст навчання задається як сукупність знань, вмінь та навичок з мови у теоретичному плані, при функціонально-комунікативному, поетапному формуванні навичок мовної практики основна увага звернена на функціональну його суть.

З цією метою проаналізовані українські граматики з точки зору єдності наукового і практичного підходу до граматичного матеріалу і розвитку мовленнєвих дій мовців.

Українське мовознавство, що почалося з граматики М.Смотрицького, в силу соціально-політичних умов розвивалося дуже повільно і відродилося новою граматиною лише на початку ХІХ віку О.Павловським⁶.

З метою опису лінгвістичного матеріалу в комунікативному плані, на-самперед виділяємо завдання:

- а) описати лінгвістичний матеріал;
- б) виробити основні принципи комунікативного навчання;
- в) узгодити комунікативність із системністю;
- г) добір лінгвістичного матеріалу робити відповідно до вимог студентів, що володіють українською мовою як рідною, спорідненою чи іноземною.

Лінгвістичний світогляд особистості формується у відповідності з відібраним змістом курсу української мови.

Зміст - це один з основних елементів у структурі процесу навчання, бо включає: а) фактичний матеріал; б) ознаки і властивості української мови; в) методи дослідження і наукового осмислення; г) завдання, спрямовані на розвиток пізнавальної діяльності студентів, що володіють українською мовою, підвищення їхнього рівня знань та інтелекту.

В основу методики викладання граматичного матеріалу покладена науково-обгрунтована система, в якій відображається три концепції: лінгвістична, психологічна та культурологічна.

Отже, зміст є обов'язковим компонентом для тих, що навчаються, але він буде специфічним для кожного контингенту, виходячи з мовного рівня знань, загального розвитку психологічних, національних та інших особливостей.

Серед комунікативних одиниць мовлення виділяємо лексику як один із складних аспектів навчання; словосполучення, речення та текст як одиницю мовлення.

Основними принципами словникової роботи вважаємо п'ять: позамовний, синтагматичний, парадигматичний, функціональний, контекстуальний. Серед виділеного лексичного мінімуму основне місце займає спеціальна термінологія, публіцистична лексика та ін.

---

¹ Павловський О.: Граматика української мови - 1818.

З практичною метою виділяємо окремі типи словосполучень. Тут враховується не тільки зміст, а й структура, функціонування.

Виділяємо мінімальні й максимальні комунікативні одиниці для усного й писемного мовлення : а/ просте речення, б/ складне речення, які детально опрацьовуються у навчальних вправах.

Теоретичною основою зв'язного мовлення є текст, його структурні елементи, типи і стилі. На основі тексту вирішуються головні завдання зв'язного мовлення: формування вмінь аналізувати, конструювати вислови.

Для дії оперативної пам'яті у системі мови важливими є не тільки схеми, моделі слів, словосполучень та речень а й закони лексичної і граматичної сполуки, закономірності функціонування їх у мові.

Проте до сьогодні ще не висвітлене питання дидактичних можливостей зв'язних текстів для підвищення ефективності вивчення граматичних категорій і форм у вищій школі, не обґрунтовані вимоги до добору цих текстів, не розроблені рекомендації до використання зв'язних текстів на різних етапах засвоєння граматичних понять різними студентами, що і спонукало нас зайнятися цією проблемою.

На особливу увагу заслуговують формуючі елементи мовленнєвої діяльності : усне й писемне мовлення. Визначаємо основні риси усного й писемного мовлення, найтипівіші форми реального втілення мови.

Виділяємо багатопланові завдання розвитку навичок писемної мови :

а) збагачення лексичного запасу;

б) робота над стилістикою викладу матеріалу;

в) вивчення структури текстів;

г) формування навичок правильного письма з точки зору орфографії та стилістики.

Проблема навчання української мови тісно пов'язана з максимальним розкриттям невикористаних резервів особистості.

У результаті дослідження приходимо до висновку:

- монологічні вислови - особлива форма мовлення, якому треба навчати;

- формувати навички підготовленого зв'язного мовлення;

- одиницею мовлення пропонується вважати текстову одиницю - мовленнєвий твір, який може бути моделлю для побудови власних аналогічних комунікативних одиниць. Цей вид мовленнєвої діяльності найліпше розвивається на матеріалі фахових дисциплін, бо науковий стиль є важливим функціональним різновидом мови, що має свої лінгвістичні особливості, зумовлені багатьма екстралінгвістичними факторами, а саме :

а) мінімальний рівень мовних засобів, які необхідно використовувати на перших заняттях з мови;

- б) номінальний характер лексики і наявність предикативних слів;
- в) відсутність емоційних характеристик.

Орієнтуючись на задану тему, задум чи ідею, ми пропонуємо формувати блоки взаємопов'язаних знань студентів. Це узагальнені способи аналізу навчального матеріалу, його систематизація у потрібний спосіб, який може вживатися у різних сферах мовленнєвої діяльності, а саме :

- а) різних галузях мовознавчої науки;
- б) різних стилях мови.

Узагальнений спосіб викладу матеріалу на основі відібраних навчальних ситуацій є тим необхідним підґрунтям, на основі якого можуть плануватися інші теми, де враховується : добір ситуацій, мета та умови їх реалізації, зміст граматичного матеріалу, вид мовленнєвої діяльності, результати навчання.

Третій розділ роботи “Лінгводидактичні основи навчання української мови” присвячений аналізу та специфіці методів навчання української мови як рідної, спорідненої чи іноземної у вищому навчальному закладі студентів нефілологічних спеціальностей. Перш за все, досліджується суть, функції та структури методів навчання, їх класифікація у працях Ф.І.Буслаєва, О.Пешковського, І.О.Бодуена де Куртене, О.М.Беляєва, М.Вашуленка, О.Алексюка та інших.

Актуальним є вивчення питання взаємозв'язку понять “метод”, “принцип”, “прийом”, що часто підмінюють одне одного.

Аналізуються традиційні й сучасні методи та принципи навчання, які і сьогодні активно використовуються у навчальному процесі.

Це зокрема проблемний метод, що характеризується не лише особливим викладом навчального матеріалу, а й дослідницьким підходом до нього: програмуванням, дозуванням, алгоритмізацією; порівняльно-історичний, який залишався провідним у мовознавстві протягом ХІХ ст.; описовий, новограматичний, пояснювальний, ілюстративний, що використовується на початковому етапі навчання ; методи дистрибутивного і розвиваючого навчання, трансформаційний (Л.В.Щерба, Д.Уорс, Н.Хомський), інтенсивний метод (Г.Лозанов, Г.Китайгородська та ін.). В основу останнього методу покладені інтенсифікація й активізація найважливішого граматичного матеріалу.

Особливе місце у створенні опису української мови для практичного користування широким кіл займає функціонально-комунікативний метод, який посів належне місце у світовій практиці навчання мови.

Функціональний і комунікативний методи навчання поставили низку проблем, зокрема: як навколишній світ матеріалізується в слові, як

успішно засвоїли виділений лінгвістичний мінімум студенти певного контингенту, як набуті знання реалізувати у зв'язному мовленні особистості.

На відміну від традиційних методів навчання, цей метод активізує засвоєння мови, робить сам процес навчання ефективним.

Такий метод навчання - від змісту до форми - відстоював Л.В.Щерба.

На нашу думку, функціонально-комунікативний метод є основним у нашій практиці, бо він передбачає доцільне використання мови, що вивчається, вибір прийомів, способів подання матеріалу і зміст.

Новий статус української мови у вищих навчальних закладах зобов'язує до пошуків нових, ефективних засобів навчання мови студентів різної фахової підготовки, насамперед тих, кому українська мова є рідною, але, в силу багатьох факторів, вони її втратили. Це пояснюється низьким рівнем підготовки у школі і послабленням до обов'язкового виконання десятої статті нової Конституції України, де українська мова оголошена державною.

Постало питання про методи формування мовної особистості, яка вважає українську мову рідною. Основним є добір та обґрунтування лінгводидактичного матеріалу, який би забезпечив вироблення навичок мовленнєвої діяльності.

У зв'язку з конкретними обставинами, контингентом тих, що вчаться, виділяємо три основні види діяльності викладача:

- а) конструктивна, що включає добір, зміст та організацію навчального матеріалу;
- б) організаційна, що пов'язана з організацією діяльності викладача й студентів;
- в) комунікативна, яка включає комунікативну підготовку студентів, вміння контактувати.

Широке коло питань, пов'язаних з активною діяльністю викладача української мови в нових умовах, зокрема у вищому навчальному закладі, висуває й саму науку - методику викладання української мови для нефілологів - на особливе місце. Звернення до пошуків нових технологій викладання української мови зумовлене загальною слабкою підготовкою учнів у середніх школах. Такий рівень (70% вступників) не може задовольнити вимоги вищих навчальних закладів України, де викладання, в основному, ведеться вже державною мовою.

Добір граматичного матеріалу впливає з практичного використання, функціонування його у мовній практиці студентів. Ось чому весь навчальний матеріал розглядаємо з точки зору задоволення потреб тих, що вчаться, рівня їх підготовки та етапу навчання.

На перший план висувається мотивація як важливий фактор у здійсненні всіх навчальних планів. Продумана мотивація збуджує інтерес студентів до навчального матеріалу з мови, що є необхідним засобом здобуття майбутньої професії.

З цією метою в практику впроваджуємо необхідний граматичний мінімум. Це коло тем, яким необхідно оволодіти в першу чергу, щоб можна було читати, розмовляти, сприймати на слух і писати.

Основними граматичними темами можуть бути:

- особливості утворювання та відмінювання іменників, прикметників, займенників, числівників;
- часи дієслова, види, способи;
- узагальнені обставини;
- структура речення, зокрема складного.

На кожному занятті студент навчається пізнавати в тексті граматичні категорії, що входять у навчальний мінімум і виконує у ньому деякі нескладні операції.

Добір навчального матеріалу, його презентація залежить від основної мети: у найкоротший час (за 4-10 місяців) поновити знання з української мови, які були набуті раніше і втрачені.

Нагальна потреба у міцних знаннях з мови вимагає систематичної праці над основними граматичними явищами, що сприяють оволодінню усним і писемним мовленням. Для цього відводиться 36-72 години на один семестр, що не може задовольнити потреб тих, що вчаться.

Ті, кому українська мова є рідною, сприймають і засвоюють її як чітку систему і швидше оволодівають нею, зокрема орфографічними й пунктуаційними навичками. Принцип єдності морфології та синтаксису дає можливість подолати існуючий розрив між науковим, теоретичним мовознавством і практикою його викладання у вищому навчальному закладі.

Така практика сприяє практичному зв'язку між предметами (робота над текстами з фаху).

Аналізуючи стилістичні функції граматичних категорій, детальніше знайомимось із новими можливостями функціонування певних слів у реченні, що сприяє розвитку правильної усної і писемної мови студентів.

Специфіка занять полягає не лише у змісті навчального матеріалу, а й особливій організації його. Це не університетська лекція, насичена багатою інформацією, не шкільний урок на якусь вузьку тему типу: "Правопис числівників" чи "Відмінювання числівників", що характеризуються вузькістю даного питання.

Основною формою таких занять є практичні, що поєднують елементи лекції, бесіди, уроку з різними формами обміну інформацією, практичними завданнями.

Звертаємо увагу на труднощі граматичного плану.

Важливу роль відіграє аспектне викладання української мови, оскільки втілення окремого аспекту в навчальний процес завжди ефективно впливає на розвиток мовленнєвих навичок людини.

Важливі аспекти української мови: фонетика, граматики, науковий стиль мови пройшли апробацію на ряді факультетів (історичному, філософському, факультеті іноземної філології, юридичному, радіофізичному та ін.)

У зв'язку з аспектним навчанням виділяємо нові параметри навчального плану з української мови з врахуванням основних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, мовлення, читання й письмо).

Кожен аспект української мови знаходиться в центрі уваги викладача і виражається не тільки у доборі навчального матеріалу, а й його викладі, контролі знань.

Протягом навчального року виділяємо 7 контролів навчання (4 - в першому семестрі і 3 - у другому).

Проведення поетапних контролів сприяє не тільки перевірці знання студентів, а й дає можливість порівняти результати успішності окремих академічних груп, окремих студентів різних спеціальностей.

Навчальні плани з української мови мають додатки, що конкретизують роботу з фонетики і наукового стилю мови.

Шляхи вирішення найважливіших завдань підвищення якості навчання й виховання студентів бачимо в удосконаленні організації навчального процесу на науковій основі, зокрема впровадження в навчальний процес нових досягнень педагогіки, психології найбільш ефективної методики викладання української мови різним контингентам студентів.

В основу організації навчального процесу покладені принципи:

а) комунікативної спрямованості, яка заперечує викладання різних аспектів мови в їх лінійній послідовності. Вона передбачає функціональне розташування матеріалу, його реальну роль у практичному використанні;

б) комплексний розвиток всіх видів мовної діяльності для студентів нефілологічних спеціальностей з врахуванням фаху.

Основні параметри додатку з фонетики конкретизують з одного боку матеріал з фонетики за всіма рівнями звукової будови (фонема, звукосполучення, склад, слово, синтагма, фраза). Цьому аспекту уділяється особлива увага у першому семестрі, саме на початковому етапі навчання.

Організацію мовного матеріалу здійснюємо за ситуативно-тематичним принципом. Він врахував тематику та обсяг матеріалу загальноосвітніх дисциплін і програму з української мови.

При аспектному навчанні чітко координуємо матеріал для вироблення навичок мовленнєвої діяльності, упереджуючи можливі зміщення матеріалу з окремих аспектів (фонетики, граматики, наукового стилю), що приводить до небажаних наслідків.

Під час навчання будь-якому аспекту мови використовуються різні прийоми. Так, пояснюючи нову лексику наукового тексту можна використати:

а) описове тлумачення;

б) добір синонімів чи антонімів і т.ін.

Взаємозв'язок граматичного й лексичного матеріалу дає можливість багатогранно уявити мовний матеріал, комплексно засвоїти мовні засоби, що інтенсифікує навчальний процес і забезпечує цілеспрямованість, поетапний розвиток мови студентів.

Ідея взаємодії всіх аспектів мови тісно пов'язана з іменем В.В. Виноградова, великого філолога нашого часу.

Важливу роль в успішному здійсненні аспектного викладання відіграє міжаспектна координація, яка сприяє ефективному виробленню навичок мовленнєвої діяльності.

Специфіка наших занять у формі викладу відібраного матеріалу.

Основний граматичний матеріал подається стисло, коротко, часто у вигляді опорних конспектів, схем, таблиць. Так, наприклад, основні поняття з фонетики намагаємося подавати укрупненими блоками.

Наприклад, складні звуки: *дж, дз, їх* вимова, правила переносу. Особливої уваги потребують літери *Г* і *Г'*, які довгий час не розрізнялися в українській мові.

При потребі звертається увага на дифтонги, вимову твердих і м'яких приголосних, що суттєво відрізняються від вимови в інших мовах.

Не менш складними є й явища подвоєння, асиміляції, спрощення.

Особливі труднощі викликає наголос, бо він в українській мові не є чимось усталеним. Носії мови часто вагаються, де ставити наголос, бо літературна норма і особливості місцевих діалектів не завжди співпадають.

За академіком Л.А. Булаховським виділяємо найважливіші особливості наголосу:

1. У першій особі однини теперішнього і майбутнього часу, де в північному і південно-східному наріччі дієслова типу: *вожу', візиш, ходжу', ходиш, кажу', кажеш* мають кінцевий наголос, у першій особі в південно-західному - наголос на корені: *во́жу, хо́джу і ка́жу.*

2. У першій і другій особах множини кілька дієслів типу *ведемо́, несемо́, везете́, несете́* зберігають в північному та південно-східному наріччі найдавніший слов'янський наголос.

Спостерігаємо різне вживання наголосу у префіксальних іменників (на префіксі або на корені): *в'ідбиток і відби́ток, закла́дка і закладо́дка, замі́тка і заміт'ю́чка, причі́пка і причі́пка*.

Звертаємо увагу і на наголос у віддієслівних іменниках типу: *запита́ння-запита́ння, вихова́ння-вихова́ння*, чи в іменниках жіночого роду.

Наприклад: *купо́чки (род. відм. однини)
купо́чки (наз. відм. множини)
ни́рки (наз. відм. множини)
ни́рки (род. відм. однини)*

Наголос інфінітивів на *-ти* після приголосного: *везти́, нести́* (півд.-захід.) і *везти, нести* (південно-східн.).

Вагання наголосу в окремих словах зазначались ще у Б. Грінченка, наприклад, слово "*байдуже*" може виступати з двома наголосами: *ба́йду́же, байду́же*; або *мідяний, мідяни́й*.

У цілому у більшості випадків можна константувати вже факти установлені. Зокрема:

1. Префікси дієслів: форм, що входять у їх систему, наголосу на собі не мають, за винятком префікса *ви-*: *ви́правити, ви́питати, ви́пити*.

2. Коли від дієслів утворюються безсуфіксні іменники чоловічого роду, вони наголос переносять на префікс: *сп'ог'ад, ро́згляд, по́клик, за́дум, за́клик*.

3. У словах із складним префіксом *недо-* правило становить наголошене *-до-*: *недо́гарок, недо́гризок, недо́ломок, недо́ливок, але недо́п'есок, недо́ст'іток* та ін.

Особливе місце належить вивченню правил правопису, без яких немислиме знання української мови й користування нею.

Це й включає активну роботу зі словниками й правописними довідниками самостійно чи під керівництвом викладача.

З метою відтворення в пам'яті системи української мови, групуємо весь навчальний матеріал у певні блоки, де виділяється найголовніше для носіїв мови.

Кожне заняття включає питання словозміни і словотвору, бо саме цей матеріал викликає певні труднощі у студентів.

Специфіка значення виду і способу дії українського дієслова вимагає також особливої уваги. У центрі знаходиться формування стійких навичок і

приймів вживання категоріальних значень абсолютного й відносного часу, варіантів виду. Звертаємо увагу на специфічні особливості дієслова, функціональний статус трьох виразів часу.

Пропонуються вправи з використанням різних моделей на заміну суб'єкта об'єктом, заміна різних членів речення, трансформування речень і т.п.

Основна увага звертається не тільки на засвоєння вивчення граматики, а й сприймання на слух, оволодіння навичками: читання, мовлення й письма.

Саме з реалізацією цих планів переглядаємо граматичний матеріал:

- 1) конструктивний аспект;
- 2) змістовий аспект з постійною фонетичною характеристикою мови;
- 3) стилеву семантику слів, зокрема, дієслівного виду і т. ін.

Вимоги до творчих вправ:

- а) комунікативність;
- б) новизна граматичного матеріалу;
- в) інформативність, що розвиває мислення, яке б сприяло розвитку зв'язного мовлення. Все це забезпечує розвиток писемного мовлення, поліпшує грамотність і прищеплює любов до рідного слова.

Серед важливих граматичних тем, що викликають певні труднощі, є: словосполучення різного типу, синтаксична сполучуваність багатьох частин мови, зокрема дієслів у зв'язку з їх семантичними замінами. Наприклад,

способи вираження категорії володіння чимось:

- шапка на голові;*
- каблучка на пальці;*

категорії виразу місця:

- студенти на лекції, на вулиці,*
- в університеті, у парку;*

- категорії часу :

- лекція починається о дев'ятій годині,*
- без чверті друга,*
- закінчується за чверть п'ята;*

- категорії руху:

- іти в театр, іти до театру;*
- доїхати до станції, переїхати через міст,*
- заїхати за місто і т.д.*

Отже, найпростіші синтаксичні структури будуються за допомогою слів, які пов'язуються певним зв'язком. Питання зв'язку між словами, способи сполучуваності ще слабо розроблені у вітчизняних практичних граматиках.

Для тих, хто вільно володіє українською мовою на побутовому рівні, основними завданнями програми української мови є:

- 1) підвищити рівень знань з української мови;
- 2) оволодіти мовою своєї професії, зокрема основами наукового стилю мови, термінологією;
- 3) засвоїти основні граматичні структури, характерні мові обраного фаху.

З метою реалізації цих завдань пропонується робота з питань української граматики на матеріалі наукового стилю мови.

Специфіка занять полягає не лише у змісті навчального матеріалу, а й у його презентації. Основною формою таких занять є практичні, що поєднують елементи лекції, бесіди, уроку з різними завданнями.

У зв'язку з аспектним навчанням виділяють нові параметри навчального плану з української мови з урахуванням основних видів мовленнєвої діяльності.

В основу організації навчального процесу покладені принципи:

- а) комунікативної спрямованості, яка заперечує викладання різних аспектів мови в їхній лінійній послідовності. Вона передбачає функціональне розташування матеріалу, його реальну роль у практичному використанні;
- б) комплексний розвиток усіх видів мовної діяльності студентів.

Сучасні вимоги спонукають до написання нових підручників, що базуються на інтенсивному методі навчання. Лінгвістичною основою таких підручників є прагматика, психологічною - теорія мовленнєвих дій, педагогічною - проблемне навчання.

Особливе місце відводиться принципам лінгвістичного добору в системі засвоєння української мови як спорідненої, оскільки значна частина студентів нефілологічних спеціальностей російськомовна. Це спонукає звертатися до теоретичних витоків слов'янського порівняльно-історичного мовознавства. Праці О.Х.Восткова, І.Срезневського, О.О.Потебні, О.І.Соболевського, П.Ф.Фортунатова, О.Шахматова, А.Ю.Кримського, Л.А.Булаховського та ін.

У галузі зіставлення української та російської мов на рівні школи чимало зроблено Т.П.Іжакевич, Ф.К.Чорторизьким, М.О.Карпенко, О.С.Снітко, Н.В.Слухай, М.Муравицькою та ін. Їх дослідження дають багато цінних рекомендацій у вивченні української мови як спорідненої.

Термін "Інтерференція" розглядається з точки зору лінгвістики, психології та лінгводидактики.

Лінгвістична інтерференція охоплює всі рівні мови:

- а) фонетичний;
- б) словотворчий;
- в) лексичний;
- г) граматичний;
- д) фразеологічний;
- е) семантичний і складає основу навчального матеріалу для студентів даного контингенту.

Викладання української мови як спорідненої є новим лінгводидактичним напрямом у науці, що має теоретичні й практичні засади.

Основне завдання цієї науки: навчити студентів володіти мовою, а це означає вивести єдину концепцію граматики і мовлення. Звідси випливає й наше основне завдання - сформувати лінгвальну компетенцію у мовців, які є носіями споріднених мов.

Розробляючи теоретичні і практичні основи викладання української мови як спорідненої, виділяємо:

- а) лінгвістичний матеріал, необхідний для задоволення вимог студентів;
- б) комунікативні мінімуми для різних контингентів студентів;
- в) лінгвокраїнознавчий та краєзнавчий мінімум, необхідний для спілкування на побутовому, соціально-культурному та професійному рівнях.

Українська мова - одна з найпопулярніших слов'янських мов світу - привертає увагу багатьох представників різних країн і стає предметом вивчення у ряді провідних навчальних закладів багатьох держав світу, в тому числі й України. Цим і зумовлена концепція навчання української мови як іноземної. Сьогодні вона стає новою науковою і навчальною дисципліною у всіх ланках освіти України.

Науково-теоретичні засади цього напрямку базуються на основі досягнень лінгводидактичної світової науки, українських лінгвістів та педагогів і психологів.

Змістом цієї дисципліни є:

1. опис української мови для іноземців з урахуванням особливостей української мови та мови студентів;
2. комунікативні мінімуми для різних контингентів іноземних студентів;
3. лінгвокраїнознавчий мінімум;
4. найсучасніші методи навчання: інтенсивні, комунікативні, аудіовізуальні та ін.

Всі ці досягнення необхідно враховувати при розгляді питання розвитку дисципліни "Українська мова як іноземна".

Крім того, враховуємо ще й той факт, що методика викладання української мови має бути різною для:

1. Іноземних студентів філологів, журналістів, для тих, яким мова стане основним засобом праці, майбутньої професії.
2. Іноземцям-нефілологам, для яких мова є лише засобом здобуття майбутньої спеціальності в Україні.
3. Іноземцям ділового кола, що приїхали з метою бізнесу, туризму тощо в Україну на короткий термін.
4. Іноземним громадянам, що прибули на короткотермінові курси української мови від однотижневих до шестимісячних для туристів, аспірантів, студентів, комерсантів тощо.
5. Не менш важливою є проблема вивчення мови за кордоном за допомогою спеціальних радіо та телекурсів, відеокурсів, комп'ютеризованих програм і навчальних матеріалів.

Навчання української мови іноземців вимагає чіткого виділення етапів навчання. Перш за все - це початковий етап, на який виділяємо 2-3 місяці, щоб студенти оволоділи вступним фонетичним курсом. Комунікативна мета початкового етапу - навчити спілкуванню у навчально-побутовій сфері, розуміти на слух повільну мову на основі обмеженого мовного матеріалу. На першому етапі студенти повинні навчитися читати короткі навчальні тексти, розмовляти на навчально-побутові теми.

Темп читання на цьому етапі 40 слів за хвилину. Важливе значення тут має добір найнеобхіднішого граматичного матеріалу. Це дані про найтипівіші явища української мови, найпоширеніші граматичні значення та способи їх вираження, правила побудови словосполучень, речень. На початковому етапі проводиться навчання рецептивним видам мовної діяльності на активній лексиці.

Кожному етапу властиві специфічні методи навчання. Так початковому - властиві:

- а) пояснення;
- б) демонстрація фотографій, малюнків, картин, таблиць, схем тощо;
- в) тренування.

На цьому етапі розвивається слухова й зорова пам'ять, постійно йде переклад рідною мовою.

Наступний етап - середній, що триває від 4 до 5 місяців, в залежності від результатів початкового етапу навчання та загально-освітнього рівня студентів.

Мета цього етапу - навчити розуміти на слух мову на навчально-побутові теми, читати адаптовану літературу, наукові, публіцистичні, газетні тексти, розмовляти на навчально-побутові теми.

Темп читання - 60-80 слів за хвилину.

Крім того, тут відбувається знайомство студентів з основними структурними типами стилів української мови: науковим, газетно-публіцистичним, розмовним, елементами художнього стилю.

З метою ефективного вивчення української мови виділяємо певні аспекти, визначаємо основну мету і завдання до них.

Так, мета і завдання навчання фонетиці на початковому етапі полягає в тому, щоб іноземці познайомилися із:

- а) системою українських голосних та приголосних;
- б) наголосом, його непостійністю і постійністю;
- в) синтаксичним поділом;
- г) інтонаційним оформленням речень розповідних і питальних.

Всі ці відомості повідомляються вже на початковому етапі навчання у вступній лекції чи бесіді.

Вивчення фонетики - це вивчення графіки, орфографії й орфоєпії, без якої не може бути вірного мовлення. Ось чому особлива увага з перших днів звернена на вимову.

Аспектне викладання - важливий напрямок інтенсифікації навчального процесу в іноземній аудиторії.

Рівень ефективності навчального процесу залежить від багатьох факторів і, в першу чергу, від організації навчального процесу на науковій основі. В його основу покладений комунікативний метод навчання, який заперечує викладання української мови у лінійній послідовності. Комунікативна спрямованість передбачає функціональне розташування та подання матеріалу, який відображає роль мови у реальному спілкуванні; комплексний розвиток всіх видів мовленнєвої діяльності; врахування профілю навчання студентів: гуманітарного чи природничого.

Традиційними вже стали аспекти мови: фонетика, лексика, граматики, науковий стиль мови.

Виділенню названих аспектів передувала велика робота по добору та наповненню основних параметрів навчального процесу конкретним лінгвістичним матеріалом.

Уже на початковому етапі навчання мові передбачена стилістична диференціація матеріалу, тобто правильне його використання у різних умовах з різною метою.

Виявилась необхідною мінімізація лексики, певних граматичних структур для навчання науковому стилю мови.

Аспектне співвідношення матеріалу на початковому етапі переважає фонетичний аспект - 6 годин на тиждень, з введенням лексики - збільшується лексичний і граматичний аспекти і зменшується фонетичний.

Кожен аспект української мови знаходить конкретне вираження не тільки у доборі та викладі навчального матеріалу, а й методиці проведення контролів певних видів мовленнєвої діяльності на кожному етапі.

У зв'язку з аспектним навчанням виділені й нові параметри планів, де б враховувались основні види мовної діяльності (аудіювання), розмовна практика (мовлення, читання й письмо).

Кожен аспект ґрунтується на програмі курсу мови.

Так, фонетичний аспект конкретизує з одного боку матеріал за всіма рівнями звукової будови мови (фонема, звукосполучення, склад, звукова сторона синтагми і фрази). Саме цьому аспекту уділяється особлива увага на початковому етапі навчання (12 годин). Тут іноземці знайомляться з комплексом понять не лише фонетичних, а й лексичних, граматичних та інших структурно-композиційних особливостей української мови. Головним завданням цього періоду є максимальне знайомство студентів з фонетико-орфоепічними особливостями мови.

На початковому етапі вивчення української мови особливу увагу викладача привертають контрастивні звуки, вірне написання. Тому обов'язковим видом роботи є навчання правопису кожної літери окремо в словах та реченнях.

Це свідчить, що вже на початковому етапі викладання йде комплексна робота над формуванням навичок усіх чотирьох видів мовної діяльності. Всі завдання до виділених уроків складаються лише за програмним граматичним матеріалом-мінімумом.

Навчання українській як іноземній в основному професійно-орієнтоване, оскільки студенти приїждять в основному в Україну здобути певну професію державною мовою. Мета всіх етапів - забезпечити розуміння й вільне спілкування українською мовою, тому вже з перших днів навчання добирається найактивніша лексика, без якої неможливе спілкування навіть на побутовому рівні.

Тому при складанні лексичного мінімуму для занять до нього включаються словникові одиниці, характерні українській мові, її народу, звичаям, традиціям.

Крім того, пропонуємо враховувати не лише кількісний склад, а й зміст, важливість та функціонування на певному етапі навчання.

Особливо слід звернути увагу на тлумачення чи переклад кожної лексичної одиниці, її активність у використанні. І тут передбачена значна робота з мови в галузі лексики, семасіології, фразеології.

Специфіка визначення лексико-граматичного матеріалу, його презентація різним контингентам іноземців спонукають до пошуків нових, активних методів викладання, нових логічних принципів самої організації навчання української мови в іноземній аудиторії.

В основу викладання граматики української мови покладений логіко-семантичний принцип, що сприяє більш ефективному засвоєнню виділених граматичних понять, необхідних для оволодіння основними видами мовної діяльності, що подається комплексно з перших днів навчання. З цією метою пропонується система таблиць та навчальних завдань, що передбачають основні закономірності вираження граматичних категорій типу: вираження локативних відношень місця, початкового й кінцевого пункту руху, вираження часу (години, назви днів, частин доби, місяця, пів року та ін.).

У спеціально складених вправах тренуємо закономірності тих чи інших відношень, що становлять певні труднощі як у смислового, так і структурного оформленні думки.

Мета цих завдань - допомогти іноземним студентам не тільки зрозуміти й засвоїти українські структури, із значенням локативності й темпоральності, але й сформулювати та закріпити у них навички користуватися ними у мові під час практичних занять та у сфері побутового, культурного, соціально-політичного життя.

Навчання іноземних студентів української мови має комунікативну спрямованість, що виражається у навчанні мовленнєвої діяльності з перших днів занять. Вироблення мовленнєвих навичок та вмій відбувається на відібраному мінімумі лексико-граматичного матеріалу, який подається у вигляді конкретних одиниць навчання.

Для іноземних студентів добирається такий текстовий матеріал, який спрямований на розвиток мовленнєвої діяльності. Ці навчальні матеріали вміщують життєві факти, які переконують студентів у справедливості дій українського народу, що бореться за свою незалежність і свободу.

У відібраних текстах для читання використовується багатий матеріал з історії України, народознавства, який не лише знайомить студентів з нашою державою, а й захоплює своєю неординарністю.

Особливістю вирішення питання про співвідношення видів мовної діяльності під час вивчення української мови в умовах мовного середови-

ща є комплексний розвиток різних мовних навичок при домінуючій ролі розвитку навичок та вмінь усної мови.

Це спонукало до постановки питання про особливу систему вправ, що сприяють виробленню навичок та вмінь усного мовлення (аудіювання, висловлювання монологічного й діалогічного).

Аналіз підручників з української мови для іноземців, виданих в Україні і за кордоном дав можливість виявити не лише прогалини в навчальному матеріалі, а й у методиці їх викладання.

З метою поліпшення стану викладання української мови як іноземної, підготовлені посібники та підручники української мови для іноземців у трьох частинах.

В основу організації матеріалу покладені принципи:

- а) аспектності: фонетика, граматики, науковий стиль;
- б) комунікативна спрямованість, яка відкидає й заперечує викладання різних аспектів мови у лінійній послідовності.

Виділені етапи навчання та вимоги чотирьох видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, мовлення, читання й письма).

Широке використання ситуативної наочності, ігрових та навчальних ситуацій сприяє активності мовленнєвих дій іноземних студентів.

Оцінюючи значення логіко-семантичного принципу для комунікації українською мовою, ми врахували такі показники: зміст та інформативну цінність матеріалу; логіку висловів, творчий характер слухачів, спонтанність мови, граматичне оформлення.

У висновках формулюються найважливіші методологічні ознаки функціонально-комунікативного принципу формування мовної особистості, - а саме:

1. Мовна особистість - складне і унікальне явище у суспільному житті народу - бо кожна людина має комплекс різнопланових можливостей та різносторонні інтереси, які, при оптимальних умовах, можуть одержувати універсальний розвиток.

Саме з цією метою визначаються здібності студентів, рівень їхніх потреб та світоглядної орієнтації, яка в значній мірі залежить від багатьох факторів: життєвого досвіду, загальноосвітньої підготовки, рівня культури, здібностей, індивідуальних особливостей.

Лише з урахуванням цих даних можна планомірно формувати мовну особистість, розвивати її пізнавальні здібності, виховувати в душі національного патріотизму.

2. На формування мовної особистості впливають психологічні, соціальні й культурологічні фактори.
3. У пошуках нових методів навчання відпрацьовувався один з основних методів - функціонально-комунікативний, який сприяє успішному розвитку зв'язного мовлення і формуванню мовної особистості.
4. Мовлення є необхідним компонентом, що забезпечує не лише успішне функціонування мови в суспільстві, а й виражає стан національної духовності, культури народу.
5. Мовленнєва діяльність кожної особистості визначається психологічною, цілеспрямованою працею над удосконаленням себе як суспільного індивіда.
6. Лінгвістичний матеріал є основою формування мовної особистості, бо саме зміст є визначальним у навчанні й життєдіяльності.

Зміст включає не лише окремі граматичні явища, а й найхарактерніші зразки їх використання. Це і є основним програмним матеріалом, мета якого - забезпечити оволодіння мовою і мовленням.

7. Серед комунікативних одиниць мовлення виділяємо: лексику, словосполучення, речення та текст - як вищу комунікативну одиницю.
8. Формуючими елементами мовленнєвої діяльності є усне й писемне мовлення.
9. Узагальненими способами реалізації лінгвістичного матеріалу є не лише осмислення задуму чи основної думки тексту, а й знайомство зі структурою виділених текстів, відповідним добром граматичних мовних засобів.
10. Дослідження теоретичних та практичних надбань вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі викладання української мови у школі й вищих навчальних закладах дало можливість проаналізувати сучасні методи навчання.
11. Для тих, кому українська мова є рідною, вироблені нові вимоги до мовного матеріалу, зокрема:

- а) всі мовленнєві дії студентів максимально базуються на найважливіших питаннях в системі граматики в обсязі певної програми;
- б) виділені необхідні аспекти та основні завдання.

12. В основу навчання української мови як спорідненої покладені дані порівняльної фонетики, словотвору, словозміни лексичних та синтаксичних одиниць. Підсилюється функціонально-семантичний підхід, що дозволяє вести спостереження за взаємодією граматичних аспектів, визначити їх роль у вивченні української мови як спорідненої.

13. Українська мова як іноземна стає новою науковою і навчальною дисципліною, покликаною не лише здобути знання з мови, а й дізнатися про українську культуру, історію, традиції.

14. Вивчення української мови нефілологами зумовило розробку нової галузі в лінгвістиці; українська мова як рідна, споріднена та іноземна, котра й досі ще не знайшла належного місця серед дисциплін як окрема наука у вищих навчальних закладах України. Це не сприяє розвитку мови у себе в країні, бо цим ми обмежуємо можливості її розвитку і вивчення.

15. Методика викладання української мови в сучасних умовах стає важливою ланкою впровадження в життя статті Конституції про державність української мови. Вона стає однією з основних галузей науки, що докорінно змінює систему виховання мовної особистості в час духовного відродження нації.

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях:

1. Паламар Л.М. Особливості вивчення української мови як іноземної. Проблеми вищої школи, вип. 12. - К., 1972, 0,5 др.арк.

2. Паламар Л.М., Макарова Т.І., Присяжнюк Н.К. Вивчайте українську мову (підручник). Вид-во "Вища школа". - К., 1975, 20 др. арк.

3. Паламар Л.М. Робота з іменними словосполученнями в гуманітарній секції. Матеріали міжнародного симпозиуму, - Баку, 1977, 0,7 др.арк.

4. Паламар Л.М. Іменні словосполучення як основна одиниця навчання лексичному аспекту мови гуманітарних спеціальностей. Вісник КДУ, №2, 1977, 0,4 др. арк.

5. Паламар Л.М. Особливості викладання української мови іноземним громадянам. Зб. матеріалів Міжнародного конгресу україністів, - К., АН України, 1990, 1 др.арк.

6. Паламар Л.М. Соціально-психологічні проблеми функціонування української мови на території України. Зб. статей факультету іноземної філології. №1, - К., 1990, 0,5 др.арк.

7. Паламар Л.М. Специфіка навчання української мови на неспеціальних факультетах. Вісник КДУ, 1991, 0,5 др.арк.

8. Паламар Л.М. Принципи планування курсу української мови нефілологам. Вісник КДУ, 1990, 0,4 др.арк.

9. Паламар Л.М. З досвіду викладання української мови студентам нефілологічних спеціальностей. Вісник КУ, №5, 1992 (історико-філологічні), 0,5 др.арк.

10. Макарова Т.І., Паламар Л.М., Присяжнюк Н.К. Вивчайте українську мову. Ч.І, -К., вид. "Вища школа", 1992, 10 др. арк.

11. Паламар Л.М., Бех О.А. Початковий курс української мови. Ч.І. -К., вид. "Либідь", 1993, 12 др.арк.

12. Паламар Л.М. Українська мова як іноземна: програми дії у контексті "Мова та культура". Матеріали другої міжнародної конференції "Мова і культура" Інституту міжнародних відносин і права. -К., 1993, 0,7 др.арк.

13. Паламар Л.М. Зміст і форми роботи у сфері українськомовних дисциплін. Навчально-методичний бюлетень КУ, 1992, 0,5 др.арк.

14. Паламар Л.М. Про взаємозв'язок видів мовленнєвої діяльності на заняттях з наукового стилю. Вісник інституту цивільної авіації. - К., 1992, 0,6 др.арк.

15. Паламар Л.М. Програма і методичні рекомендації до курсу "Ділове мовлення" для студентів I курсу вищих навчальних закладів України. - К., НАМО, 1993, 0,7 др.арк.

16. Паламар Л.М. Роль освіти у мовному вихованні особистості. Зб. матеріалів Київського педагогічного університету ім. М.Драгоманова. - К., 1993, 0,5 др. арк.

17. Паламар Л.М. Роль соціо-культурологічного фактору у функціонуванні української мови. Тези всеукраїнської наукової конференції "Функціонування української культури та мови в умовах регіонів України з багатонаціональним складом населення". - Одеса, 1993, 0,4 др.арк.

18. Паламар Л.М. Культурологічні основи виховання мовної особистості. Тези наукової конференції Інституту українознавства. - К., 1993, 0,5 др. арк.

19. Паламар Л.М. Початковий курс української мови. Ч. II. - К., вид. "Либідь", 1993, 18 др. арк.

20. Паламар Л.М. Розвиток мовленнєвої діяльності студентів-нефілологів. Тези доповідей і повідомлень наукової конференції "Мовна діяльність в Україні: проблеми і перспективи". - Вінниця, 1994, 0,7 др. арк.

21. Паламар Л.М., Українське ділове мовлення у вищих навчальних закладах. Міжнародна конференція. Словаччина, 1994, 0,6 др. арк.

22. Паламар Л.М., Кацавець Г.М. Мова ділових паперів. - К., вид. "Либідь", 1996, 12 др. арк.

23. Пономарьов О.С., Паламар Л.М. Російсько-український тлумачний словник з технічної діагностики. -К.: Либідь, 1996, 5 др. арк.

24. Паламар Л.М., Удварі І. Практичний словник українських дієслівних форм. Угорщина, - Ниредьгаза, 1996, 10 др. арк.

25. Паламар Л.М. Лінгвістичні основи формування україномовної особистості. Монографія. - К., 1997, 13 др. арк.

26. Паламар Л.М. Про добір змісту граматичного матеріалу для нефілологів. Вісник Київського університету. Випуск 4. - К., 1996.

Паламар Л.М. Функціонально-комунікативний принцип формування личности. Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 - теория и методика обучения украинскому языку, Киевский педагогический университет им. М.П.Драгоманова, Киев, 1997.

В диссертации исследуется функционально-коммуникативный принцип формирования языковой личности. Определяются психологические, социальные и культурологические факторы, влияющие на общее развитие человека. Особое внимание уделяется лингвистическому основанию и структурированию речевой деятельности, ее главным факторам, что позволяет квалифицировать общение как активную деятельность личности.

Методом исследования является функционально-коммуникативный, что позволяет изучить функциональную сторону языкового материала, выделить главные коммуникативные единицы, определить содержание учебного материала для носителей украинского языка, родственного или иностранного и внедрить его в учебный процесс.

Ключові слова: українська мова, мовлення, мовна особистість, мовленнєва діяльність, функціональний, комунікативний, зв'язне мовлення, лінгвістичний, дидактичний, соціолінгвістичний, споріднена мова, іноземна мова.

Palamar L.M., Functionally-communicative principle of formation of a language person. Dissertation for obtainance of the degree of doctor in pedagogical sciences as to the speciality 13.00. 02 - theory and methodology of Ukrainian language teaching, Kiev M. Dragomanov Pedagogical University, Kiev, 1997.

In the dissertation there is investigated the functionally-communicative principle of the formation of a language person. There are determined the psychological, social and culturological factors affecting the common development of a human being. Particular attention is paid to both the linguistic founding and structuring of the speech activity, to its principal factors, that lets to qualify the communication as an active activity of a person.

The investigation method is the functionally-communicative method, that lets to study the functional side of the language material, to distinguish the main communicative units, to determine the contents of educational material for the Ukrainian language bearers, of an allied or foreign language and to implement it into the educational process.

Key words: Ukrainian language, speech, linguistic personality, speech activity, functional, communicative, coherent speech, linguistic, didactic, sociolinguistic, allied language, foreign language.